



Tammsaare või Tuglas?

Randy Peiker

randypeiker@hotmail.com

Ideele kõrvutada omavahel kahte Eesti mastaabis üliolulist kirjanikku jõudsin ma käesoleva aasta märtsi algul, kui sattusin lugema “Sirbi” esilehel olnud fabritseeritud “intervjuud Friedebert Tuglasega, temanimelise novellipreemia tänavuste laureaate selgumise puhul” (Vadi 2005). Tegemist on päris vaimuka ettevõtmisega, mille peale oleks vanameister Tuglas, kes sedalaadi müstifikatsioonide armastas (“Arthur Valdes” – R.P.), kindlasti peenikest naeru pidanud.

Kui “intervjueerija” Urmas Vadi palub “Tuglaselt” arvamust auhinnasaajate kohta, vastab viimane muuhulgas: “Paljud kirjutajad uitavad nagu udus, aga Teder on kohal, tema teab, kuidas pommi panna, Puškinist ettekannet pidada ja töötada luure kasuks, seejuures mitme luure kasuks, nii et ei luure ega ta ise ei tea, kui mitme luure jaoks ta tegelikult töötab. Kui aus olla, siis ma olen ise kah tahtnud niimoodi rajult kirjutada. Ma olen seda vahest isegi teinud, aga siis on Elo alati need kohad maha kriipsutanud – ja järgi jääb igav ilutsemine nagu mul vahest on” (Vadi 2005: 1). See löik võib hästi iseloomustada Tarmo Tederit, kelle loomingut ma ei tunne, aga kindlasti meenutab ka Tuglast ennast, kes nooruses pidas revolutsioonilisi kõnesid ja osales salaorganisatsioonide töös, mille tagajärjel ta viibis üksteist aastat pagenduses (Suits 1999: 396–409). See selleks. Nõustuda ei tahaks aga kuidagi “Tuglase” väitega enda kirjutatu kui *igava ilutsemise* kohta.

August Eelmäe, kes nimetatud “intervjuud” järgmises “Sirbi” numbris kritiseeris, vastas hiljuti ühes raadiosaates küsimusele Tuglase

ebapopulaarsuse kohta, et seesugune intellektuaalse mündiga kirjanik (keda kõik teavad, aga vähesed on lugenud) ei saagi olla väga armastatud.

Isiklikult arvan, et see on ainult pool tõde, mis puudutab vaoshoitud suhtumist eesti kirjanduse “käivitaja” Tuglase loomingusse. Ega Dostojevskigi ole teab mis kerge lugemine, või Thomas Mann. Samuti Tuglasega väga sarnane kirjutaja Anton Tšehhov — ka suur stilist.

Eestis, võib öelda, on üks kirjanik teistest mäekõrguselt üle. Näeme teda kujutatuna ka meie rahatähel, mis näitab selle isiksuse olulist kirjandusest välja kasvavat tähtsust meie kultuuriruumis. Sügavapilgulise psühholoogina on ta tabanud, näidanud või ka natuke loonud meie minapilti, mille eest võlgneb eneseusu ja enesest lugupidamise kaotanud orirahvas talle põhjendatult palju tänulikke tundeid. Kui estofiilidest baltisakslased ütlesid meile, et oleme omaette rahvus, kellel oma keel ja kultuur, siis Anton H. Tammsaare demonstreeris, milline võiks olla meie seesmine natuur ja identiteet.

Mis Tammsaare eestlastele veel väga omaks teeb, on lisaks loomingule ka kindlasti ta enda isiksus. Kujutleme teda vaikse ja tagasihoidlikuna istumas oma väikeses toas, kus ta muudkui kirjutab ja kirjutab oma pikki romaane, mis võtavad lõviosa ajast, jätmata mahti väiklastele sekeldustele ja tülidele teiste kirjanike ja kirjanduslike funktsionäridega.

Selles kirjelduses on tõtt, aga on ka müüti. Elo Tuglas kirjutab oma “Tartu Päevikus”:

Vaadeldgem kas või juba seda *kujutelma* (minu kursiiv — R.P.) Tammsaarest “nagu väljaspool kirjanduspoliitikat elavast erakust”! Ma ju nägin teda ise noore plikana: lõbus seltskonnainimene, lakkamata liikvel, paradokside pilduja, naiste võluja (ajab palja jonna pärast kas või Jaan Tõnissonigi amuurid sassi!). Siis varsti küll haigusest tingitud enesetaltsutamine ja hiljem abielu — ning seal oligi äkki tekkinud see “erakluse” kujutelm. (E. Tuglas 1996: 337)

Siin on võib-olla tegemist ka väikese naiseliku liialdusega, aga siiski. Oleme vajanud Tammsaaret just sellisena, nagu eelpool kirjeldasin, et ta saaks olla tõeliselt *oma* — ja *võõras*, kui sellist binaarset opositsiooni juba kasutada, on ei keegi muu kui Friedebert Tuglas.

Tartu–Moskva koolkonnas on lisaks binaarsetele opositsioonidele olnud oluliseks mõisteks ja tõhusaks analüüsi instrumendiks *piir*, mille kaudu saab võimalikuks semiootiline piiritlemine.

Juri Lotman on oma artiklis “Semiosfäärist” kirjutanud:

Piiri mõiste on korrelatsioonis individuaalsuse mõistega. Ses mõttes võib öelda, et semiosfäär on “semiootiline isiksus”, ja nagu isiksuse puhul ikka, on tema individuaalsus empiiriliselts vaieldamatu ja intuiivselt silmanähtav, kuid formaalselt raskesti määratletav. Teatavasti sõltub isiksuse kui ajaloolis-kultuurilise semiootikanähtuse piir kodeerimisviisist. Nii näiteks võivad naine, lapsed, mittevabad teenrid ja vasallid mõnes süsteemis olla hõlmatud mehe, peremehe ja patrooni isiksusse ning neil puudub iseseisev individuaalsus, teises süsteemis aga võidakse neid vaadelda omaette isiksustena. (Lotman 1999 [1984]: 13)

Toodud lõigust tuleb päris hästi välja — mis käesoleva töö puhul oluline —, et võime ka inimeseksust vaadelda piiriga ümbritsetud semiootilise tähendusüksusena. Lotman on rääkinud ka inimesest kui tekstist.

Antud juhul püüangi väita, et ühiskonna poolt tugevasti semiotiseeritud (tähendustatud ja piiritletud) ning ühe rahva minapildiga seotud isiksus — Tammsaare, keda me tunnistame kui *oma*, on leidnud Tuglase (kui teksti) näol endale sobiva tähendusüksuse, kes talle vastandub. Võime siin kindlasti tuua paralleele kultuuri või ka semiosfääriga tervikuna, mis on samuti vaadeldavad tekstina:

Et piir on semiosfääri vältimatu osa, siis on semiosfääril “korrastamata” välisümbrust vaja ning viimase puududes konstrueerib ta selle endale ise. Kultuur ei loo mitte üksnes oma sisemist organisatsiooni, vaid ka endast väljapoole jääva desorganisatsiooni tüübi. Antiik konstrueerib endale “barbarid” ja “teadvus” — “alateadvuse”. Sealjuures pole üldse oluline, et neil “barbareil”, esiteks, võis olla märksa iidsem kultuur ja et nad, teiseks, muidugi ei moodustanud mingit ühtset tervikut, vaid terve kultuurigamma alates põlistest kõrgtsivilisatsioonidest kuni üsnagi algelisel arenguastmetel hõimudeni. (Lotman 1999 [1984]: 17)

Mulle isiklikult tundubki sedasi, et võime lähtuda kas Tammsaare või Tuglase positsioonilt, aga neid mõlemaid korruga omaks pidada on kuidagi... ebanugav. Aga Tammsaare ja Metsanurk? Milles küsimus?

Päris huvitav on see, kui palju võib leida kõnealuse kahe isiksuse (Tammsaare ja Tuglase) puhul üksteisele vastanduvaid (ja/või vastandatud) momente. Ainuüksi muusikamaailmast võiks leida analoogilisi “paare” mitu, näiteks Verdi ja Wagner, kelle omavahelist opositsiooni on liialdatult rõhutanud Franz Werfel oma romaanis “Verdi”. (Werfel 1996: 5–6) Samuti Händel ja Bach — kaks vast suurimat barokiaja heliloojat, kellest esimene kolis Inglismaale ja kirjutas seal põhiliselt oopereid (inglased peavadki teda oma heliloojaks). Samas kui Bach kunagi Saksamaalt ei lahkunud ja ei kirjutanud elu jooksul ühtegi ooperit, mis on enam kui veider. Mõlemad “paarid” on sündinud veel ka ühel ja samal aastal. Seda ei saa küll öelda Mozarti ja Salieri kohta, kes ka muudel põhjustel siia ritta hästi ei sobiks, aga näinuna Milos Formani kuulsat “Amadeust” (1984), mis põhineb Peter Shafferi samanimelisel näidendil (vt ka Puškin), paistab mulle ilmne, et selliste opositsioonide tekkimine võib olla tingitud teatavatest kultuurilistest seaduspäradest. Millega aga seletada Bachi ja Händeli elude (mida ainult lühidalt kirjeldasin) müstilisena näivat seotust?

Tuglast ja Tammsaaret lähemalt kõrvutades märkame õige palju sellist, mis aitab mõista nende vastandamise välja kujunemist esimese kahjuks.

Teame Tuglast ikka kui suurt rännumeest ja kosmopoliiti. Paguluse viimastel aastatel sai kirjutatud sümbolistlik novellikogu “Saatus” (1914), mis on jäänud siiaaani üheks parimaks saavutuseks eesti novellistikas. Pärast pikkadelt rännakutelt naasmist, mille käigus sai ühtlasi omandatud väljapaistev kultuuri- ja kirjanduseruditsioon ning keelteoskus, hakkas Tuglas kohe oluliselt kujundama eesti kultuuri- ja vaimuelu, omades suurt autoriteeti vastavates ringkondades.

Eestlased on olnud paiksed maaharijad viimased viis tuhat aastat. Mistõttu meie kujutluses üks eeskujulik mees, ka kirjanik, ei kõnni mööda ilma ringi, vaid harib oma maalapil visalt põldu nagu Vargamäe Andres või nagu Tammsaare, kirjutades järjepanu pakse romaane.

Tammsaare “Tõde ja õigus” (1926–33) on ajakirja “Luup” (1998, nr 18) poolt kuulutatud Eesti parimaks romaaniks. Tuglase “Väike Illimar”, mis oli ka Nobeli kirjanduspreemia nominent, on neljateistkümnendal positsioonil.

“Illimarist” eespool on ka “Põrgupõhja uus Vanapagan” ja “Kõrboja peremees”. Valiku on teinud paljud tuntud kirjanikud ja kirjandusteadlased.

Tammsaarele kui eesti parimale romaanikirjanikule vastandub Tuglas kui parim novellist?

Ain Kaalep on kirjutanud:

Isegi *Väike Illimar* on põhiliselt väärtustatav kui hea romaan neljateistkümne novelli autorilt, mida Tuglas on kõigepealt. Nagu Boccaccio on kõigepealt *Dekameroni* ja alles siis *Fiammetta*, *Fiesole nümfi* jt. heade teoste autor. [...] Igal juhul on tegemist Tuglase meistriteosega (neliteist sümbolistlikku novelli – R.P.), mis on üks eesti sõnakunsti kõige säravamaid saavutusi. Ei oleks tark jätta kasutamata ühtki teed sellele liginemiseks, olgu nende seas fantastilisigi. (Kaalep 1998: 125–132)

Novelližanr, mida Tuglas ise pidas kõige nõudlikumaks žanriks kirjanduses, on jällegi midagi sellist, mis minu meelest eestlase raske loomusega kuidagi ei haaku. Tundub liiga lihtne ja tühine, eriti kui on veel täidetud kosmopoliitse vaimu ja subtiilsete meeleoludega. Saati siis veel sümbolism. Kui Tammsaare kirjutas oma viimase romaani, suure sümbolitaotlusega romaani “Põrgupõhja uus Vanapagan”, arvasid paljud, et ta on hulluks läinud.

Päris põnev on Tammsaare arvamus “Saatuses”, mida siinkohal tsiteeriksin:

...aga me oleme moira, satumi (saatuse) ajajärgust juba ammugi väljas; saatuses usume tõsiselt ainult vast neid andmeid, mis me sündides esivanemait pärinud..., kirjanik (Tuglas – R.P.) jääb meile nii mõnelgi puhul võlgu. Me ei tunne paratamata, et kangelased talitavad, võitlevad ja hukuvad esivanematelt päritud loomulikkude andmete ajal, vaid, et nende elukäigu määrajaks kipub saama mingi tundmatu satum ehk moira, nagu seda uskus vana kreeklane või roomlane. (Tammsaare 1918: 2–10)

Ilmselt peaks ikkagi üle kordama, et Tuglas, erinevalt Tammsaarest, ei jaganud mingeid kristlikke ideaale, välja arvatud esteetilisest tähendusest. Oma “Kirjanduslikus Stiilis” on ta kirjutanud:

Meid huvitavad legendaarsed ainesed katoliku usus. Katolitsism mõjub ka siis veel esteetiliselt edasi, kui kogu ristiuskki on juba ammu kadunud. Ta legendid pakuvad siis sedasama kunstile, mis praegu kreeka müüdid. Kuid mis võis

protestantism esteetiliselt anda! Vastuolus nende kahe usundi vahel võib aga seletust leida ka vastuolu meie rahva hingeelus. Protestantism on kõikjal olnud teetegijaks väikekodanlikult-materialistlikule mõtlemisviisile. Kahtlemata on ta ka meil seda ülesannet täitnud. Ta hävitas rahva maailmavaatest mitte üksnes endisaja paganlik-katoliikliku elukäsituse, vaid üldse kalduvuse fantastilise, muinasjutulise, luulelise poole, ilma, et tal oleks oma luulet asemele panna. Ta lõikas tiivad rahva fantaasial, kustutas otseses ja kaudses mõttes endised ohvrituled, muutis maailma arusaadavaks, igavaks ja tuimaks otsekui Lutheri viis peatükki. Kas võis see veel unistada, keda huvitasid ainult *söök, jook, rõiva', kängitse', hoone nink maja', põld, tõpra', raha, hää, vaga abikaasa* ja muud säärased, kahtlemata küll kasulikud, kuid vaevalt luulelistele inspiratsioonidele avatlevad asjad! (F. Tuglas 1996: 39–40)

Tuleb tunnista, et need paganlik-katoliiklikud meeleolud on jäänud meie inimestele kaugeks. Protestantlik töökultus, milliseid meelolusid tajume rohkem Tammsaare teostes, paistab olevat lähemal eesti rahva iseloomule. Tuglas võiks olla meile muuhulgas eeskujuks oma humanismi ja aususega, aga võib-olla siiski veel millegagi, arvestades meie kiirelt muutuvat maailma.

Eelpool püstitatud probleemiasetust järgides võiks oletada, et kahe kirjaniku omavaheline läbisaamine ei saanud olla kõige parem, või siis peaks vähemalt olema mingi müüt, mis seda kinnitaks. Asja natuke uurides selgub, et Tammsaare oli tülis terve Kirjanike Liiduga (mille asutaja ja juht oli Tuglas) ja tema matustel ei soovinud Tammsaare lesk näha ei selle ega ka teiste tema abikaasasse vaenulikult suhtunud organisatsioonide esindajaid, kuulda nende kõnesid ega saada ka pärgi. Siin võis tegemist olla ka intriigiga, kuhu oli segatud Bernhard Linde.

Tammsaare ja Tuglase lähemate suhete kohta loeme Elo Tuglase “Tartu Päevikust”:

Just nende eba- või poolkirjanduslike majasõprade vahendusel tilkus ühte ja teist välja ka tema pretensioonest. Ikka ja jälle kordas Ella Susi: miks ei kirjuta Tuglas sellest või teisest Tammsaare teosest? Tammsaare imestavat ja – ootavat! [...] Ei ole nagu õige hetk praegu neist asjust kirjutada... Kuid Tuglas on juba aastaid omaette kannatanud vahekorra pärast Tammsaarega. Seda vahekorda on visalt püütud sassi ajada ja kõige siiramastki suhtumisest kes teab millist tagamõtet välja lugeda. Ja ikka tundus, et nii Tammsaare ise kui ka vahest mõned teisedki Tukla siirust ei uskund... (E. Tuglas 1996: 335–338)

Selles töös püstitatud hüpoteesile, kahe isiksuse kui tähendusüksuse omavahelisele opositsioonile, mille tulemusena võime nad jagada *omaks* ja *võõraks*, võib kergesti vastu vaielda. Ei saa salata, et siin on tegemist ka artikli autori intuiitse lähenemisega, mis aga mõningatele (kultuuri)elu tahkudele lähenemisel on kahtlemata õigustatud. Sellisel arvamusel on olnud paljud väljapaistavad teadlased sh Juri M. Lotman, kelle väidetele olen antud töös tuginenud.

Kasutatud kirjandus

Kaalep, Ain 1998. *Kolm Lydiat*. Tartu: Ilmamaa.

Lotman, Juri M. 1999 [1984]. Semiosfäärist. — J. Lotman, *Semiosfäärist*.
Tallinn: Vagabund, 7–35.

Suits, Gustav 1999. *Eesti kirjanduslugu*. Tartu: Ilmamaa.

Tammsaare, Anton Hansen 1918. Kirjanduspõllult. *Uus Päevaleht* 2: 3–4.

Tuglas, Elo 1996. *Tartu päevik*. Tallinn: Faatum.

Tuglas, Friedebert 1996. Kirjanduslik stiil. — *Kogutud teosed* 7. Tallinn:
Underi jaTuglase

Kirjanduskeskus, 13–54.

Vadi, Urmas 2005. Tuksub ja tuksub ja jääbki tuksuma. Intervjuu Tuglasega,
temanimeste novellipreema tänavuste laureaatide selgumise puhul. *Sirp*
4.03.2005, 9: 1.

Werfel, Franz 1996. *Verdi*. Tallinn: Eesti Raamat.

Tammsaare or Tuglas?

In this paper, I compare the oeuvre of two outstanding Estonian writers, A. H. Tammsaare and Friedebert Tuglas. My hypothesis is that A.H. Tammsaare, whose literary work has had a great impact on the construction of Estonian national identity, can be seen as opposing to F.

Tuglas, also an eminent writer, whose personal characteristics as well as oeuvre, however is unfamiliar to the mentality of the nation and to the understanding of oneself. My question is, whether culture may amplify this kind of opposition on the background of certain initial assumptions? A well-known example here would be Mozart and Salieri, whose biographies do not show considerable concurrences. But for a contemporary art-savvy person, they are interrelated and stand in opposition. My analysis of the dynamics of the opposition between A. H. Tammsaare and F. Tuglas relies on certain key concepts developed by the Tartu–Moscow school of semiotics (*boundary, text* and the problem of *self* and *other*). More specifically, I follow Yuri M. Lotman’s argument that human being can be considered as a kind of text or a semiotic unit, a semiosphere on its own. According to Lotman, every semiotic entity creates, as an affirmation of its own identity, a space that is Other to it that may be either perceived as of alien semiotics or not semiotic at all. To further my hypotheses, I have drawn out the most important and exciting schisms between the two writers.